

УДК 271.222(497.11)-722.52:929 Иринеј, бачки епископ
322:271.222(497.11)(497.113)"1944/1955"

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2024.1.hor.119-145>

Оригинални научни рад/Original scientific paper

Примљен/Received: 20. 10. 2023.

Прихваћен/Accepted: 26. 3. 2024.

Александар ХОРВАТ
Музеј Војводине, Нови Сад
aleksandarhorvat1987@yahoo.com

Владика бачки Иринеј и односи између Српске православне цркве и државе (1944–1955)

Апстракт: Циљ рада је анализа односа између југословенске државе и Српске православне цркве на територији Војводине и Бачке, у светлу става нових комунистичких власти према владци бачком Иринеју Ђирићу, и то у периоду од ослобођења (1944), па све до епископове смрти (1955). Иринеј је због својих веза са мађарским окупационим режимом, након уласка партизана у Нови Сад, доспео у кућни притвор у трајању од 17 месеци, да би након тога био нападнут и претучен од групе мештана у Оџацима (1946). Овај догађај, у оно време познат као „случај Оџаци“, представљао је једно од спорних питања и дуго је оптерећивао односе између цркве и државе. Такође, предмет истраживања су и функционисање Епархије бачке у периоду 1944–1955, атмосфера међу свештенством у условима притиска нових власти и надзора тајне службе, ставови Иринеја и његових сарадника о појединим црквеним и политичким питањима, као и каснија промена приступа, међусобно прилагођавање и толерантнији однос државе према цркви.

Кључне речи: Српска православна црква, Југославија, Иринеј Ђирић, Војводина, Бачка

У кућном притвору и на слободи

Када је отпочела мађарска окупација Бачке у Другом светском рату (1941), а затим и устанак предвођен Комунистичком партијом Југосла-

вије, владика бачки Иринеј Ђирић¹ се нашао у веома тешком положају. С једне стране, насилни окупациони режим је од првих дана окупације чинио масовне ратне злочине над незаштићеним цивилима, посебно над Србима и Јеврејима; с друге стране, партизани су од првог дана устанка захтевали бескомпромисну борбу против окупатора. Само током априла 1941. године припадници мађарске војске су стрељали 3.506 цивила, да би током наредних месеци готово сви Срби колонизовани у Бачкој за време постојања Краљевине СХС/Југославије били протерани или затворени у логоре.

С обзиром на околности и чињеницу да је Мађарска извршила незакониту анексију Бачке, владика је био принуђен да успостави сарадњу са представницима мађарских власти као једини преостали институционални представник Срба на том подручју, али је тиме изазвао непријатељство покрета отпора у Бачкој. Партизани су сматрали да се компромитовао чињеницом што је постао члан Горњег дома мађарске скупштине (1943), а посебно му је замерана *Божјића посланица* из јануара 1942. године, у којој је, у данима када је већ отпочела злогласна рација у јужној Бачкој, похвално говорио о регенту Миклошу Хортију. Такође, били су незадовољни због прогласа који је услед изнуде мађарских власти био приморан да потпише неколико дана касније, а у којем је позвао становништво на уздржавање од сарадње са комунистима и на лојалност окупационом режиму. Владика је истовремено успео да обезбеди спашавање више стотина српске деце и других затворених колониста из логора Шарвар. Због веза за представницима мађарских власти, непријатељство комуниста према владици је досегло такве размере да су разматрали мо-

1 Иринеј Ђирић (1884–1955) рођен је у Сремским Карловцима. Служио је као епископ тимочки (1919–1921) и епископ бачки (1921–1955). Пре рата је био познат у интелектуалним и црквеним круговима као песник, сликар, професор Карловачке богословије, аутор теолошких радова, преводилац са више језика (јеврејски, латински, грчки, француски, руски и мађарски) и један од најактивнијих представника СПЦ на екуменистичком плану. У време када је почео Други светски рат, Иринеј је био члан Синода Српске православне цркве: Игнатије Марковић, „Животопис епископа новосадско-бачког др Иринеја Ђирића исповедника православља“, *Саборност* 4/2010, 237–262; Радмила Радић, „Епископ бачки Иринеј (Ђирић) – делатност на екуменском плану 1919–1941. године“, *Епархија бачка кроз векове: зборник радова*, ур. Бране Миловац, Предраг Вајагић, (Бачка Паланка: Српска православна црквена општина; Друштво наставника историје, 2018), 27–53.

гућност атентата на њега, јер су га сматрали једним од својих највећих непријатеља у Бачкој.²

Сукоб је продубљен одмах по ослобођењу Новог Сада 1944. године, када је одржан митинг на којем се као говорник окупљеним грађанима обратио и владика.³ Он је са балкона Градске куће, према једном извештају ОЗН-е, „изјавио своју радост што се народ ослободио, своју наклоност према Русији, као и признање властима које ће бити формиране“. Највећи део грађана није ни на који начин реаговао на говор, али је једна мања група омладинаца почела да додацује Иринеју, након чега се он удаљио са скупа, да би већ сутрадан био стављен у кућни притвор под интерном и никад објављеном оптужбом да је током рата сарађивао са окупатором.⁴

Нове комунистичке власти су у складу са својом идеологијом биле антирелигиозно оријентисане и систематски су потискивале утицај верских заједница у друштву, ограничавањем веронауке у школама, верског издаваштва, а на крају, и одузимањем црквене земље чија је површина прелазила законом предвиђени максимум. Непосредно после рата, СПЦ је у штампи проглашавана „антинародном“ и „антихришћанском“ организацијом која је сарађивала са окупатором, па је и затварање Иринеја било један сегмент у процесу сузбијања утицаја цркве на територији Војводине.⁵ Међутим, чини се да су били пресудни нагомилано непријатељство из ратног времена, преовлађујућа негативна слика о Иринеју и новосадском свештенству међу војвођанским партизанима, као и чињеница да је владика остваривао контакте са представницима мађарских власти за време окупације Бачке.

Нове власти су у односу према верским заједницама првобитно настојале да их наведу да се прилагоде новим околностима без отворене конфронтације; истовремено, постојала је одлучност да буду кажњена сва свештена лица која су сарађивала са окупатором или ратним непријатељима комуниста, односно, да се јавно стигматизирају сви свештеници који су након ослобођења одбијали сарадњу, или су били опозиционо

2 Музеј Војводине (МВ), Збирка докумената (ЗД), инв. бр. 8212-а; *Слободна Војводина*, март-април 1943, бр. 2–3.

3 Алимпије Поповић, *Успомене*, пр. Гордана Петковић, (Нови Сад: Прометеј, 2017), 460).

4 МВ, ЗД, 19.911.

5 Небојша Петровић, „Прогон СПЦ у Војводини после Другог светског рата“, *Споменница Историјског архива Срем* 16/2017, 62–66.

настројени.⁶ Полазећи од тих претпоставки, међу војвођанским комунистима је постојао став да се према владици бачком строго поступа⁷ и то је био главни узрок његових невоља које су отпочеле одмах по ослобођењу Новог Сада.

Представници СПЦ су током 1945. године у више наврата интервенисали код државних власти и тражили пуштање владике Тирића на слободу.⁸ На једну од Синодових молби, тадашњи министар унутрашњих послова и православни свештеник Владо Зечевић је одговорио: „Доста је што смо му главу сачували“. Тиме је очигледно сугерисао да постоји баласт из времена окупације и да је нарушени Иринејев углед чињеница која се мора узети у обзир. Међутим, црква је остала упорна у оправдавању Иринеја Тирића, настојећи да измени слику која је о њему постојала. У марту 1945. године Синод је послао меморандум властима, описујући владикау као „беспрекорног како у приватном тако и у јавном животу и црквеном и националном раду“, а да је „за време окупације његове епархије од стране Мађара чинио само оно што би могло олакшати тежак положај њему и његовој пастви“.⁹ Митрополит скопски Јосиф је потписао једно писмо, упућено Председништву Демократске Федеративне Југославије, констатујући да Синод нема званично обавештење због чега је и по чијем наређењу владика бачки био у кућном притвору. Истовремено је поменуо како су од самог Иринеја сазнали да су мере против њега одређене од војних власти, да се поступак води због његовог држања за време окупације, а нарочито због прогласа који је потписао у време Новосадске рације 1942. године. Јосиф је закључио да се, према извештајима којима Синод располаже, Иринеј „налази у овом тешком положају као потпуно невин човек и само зато што је представник Цркве и ни зашта друго“.¹⁰

Истовремено, док је Иринеј био у кућном притвору, у Новом Саду је одржано неколико јавних суђења ратним злочинцима одговорним за рацију и друге злочине почињене за време окупације, на којима је у негативном контексту помињан и владика бачки. То је додатно отежало његову позицију и допринело јачању нерасположења према њему

6 Stella Alexander, *Church and State in Yugoslavia since 1945*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1979), 166.

7 Dušan Popović, *Letopis o Vlaovićima*, knj. 3, (Novi Sad: Prometej, 2006), 19.

8 О интервенцијама за пуштање Иринеја на слободу више у: Radmila Radić, *Verom protiv vere*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1995), 138–139.

9 Вељко Ђурић, *Летопис Српске православне цркве: 1946–1958*, књ. 1, (Београд-Книн: Српско културно друштво зора, 2000), 39, 55.

10 Јосиф Цвијовић, *Мемоари*, (Цетиње: Светигора, 2006), 331–332.

у једном делу јавности. Сведоци су владика приказали као особу блиску мађарском окупационом режиму, о чему је сведочио и окупациони велики жупан Бачко-бодрошке жупаније Лео Деак који је изјавио да му је Иринеј 1944. године упутио писмо и изразио захвалност и благодарност, јер је „непристрасно и правично“ руководио повереним му пословима, везаним за православну цркву и вернике.¹¹ Многе од ових изјава су преношене у штампи, као што је био случај са једним суђењем пред Судом националне части народа Војводине, када су четири бивша принудна радника у мађарској војсци оптужила владика Иринеја да је био „издајник“.¹² Део кампање био је и уводник објављен у *Слободној Војводини* поводом четврте годишњице рације, у којем је наведено да је у време масовног убијања у Новом Саду, „владика бачки Ђирић издао проглас који делује као сипање уља на ватру“, да би затим био „награђен високим функцијама у мађарској фашистичкој држави“.¹³

У структурама нове власти постојала су и другачија мишљења о ситуацији, а један од њених заступника био је Алимпије Поповић, први послератни градоначелник Новог Сада и свештеник у Успенској цркви. Као његов подређени у црквеној хијерархији и особа упозната са приликама у цркви, Поповић је у својим сећањима оправдавао држање владике Ђирића за време окупације и изнео став да су нове власти погрешиле у односу према њему:

Био је он човек са којим се могло врло лако и врло добро сарађивати и народна власт је погрешила врло много и изгубила још више овим стављањем владикиним у кућни затвор. Када сам за то сазнао, упозорио сам надлежне у Главном одбору и молио да га разреше али је то његово затварање ишло по другој линији, до које се у оно време није уопште могло доћи а која линија је за нас обичне била terra incognita. Мишљења сам да је овај Иринејев случај имао врло великих негативних последица по држање Срба православца у Бачкој ... Ипак је Иринеј, у најширим народним слојевима, уживао велики углед, кога је стекао својим

11 *Stenografski zapisnici za suđenja glavnoodgovornima za raciju u južnoj Bačkoj 1942. godine*, prir. Aleksandar Kasaš, (Novi Sad: Filozofski fakultet, 2008), 128, 301.

12 *Слободна Војводина*, 23. 6. 1945, бр. 198.

13 *Слободна Војводина*, 24. 1. 1946, бр. 383.

испосничким животом и добрим опхођењем према свакоме, без обзира ко је и шта је.¹⁴

„Непозната земља“ о којој Поповић пише, односила се на ОЗН-у која је за време кућног притвора у више наврата испитивала Иринеја и захтевала од њега изјашњења писменим путем о његовом држању за време окупације. Владика је настојао да своје активности и поступке објасни вишим интересима и настојањем да тиме поправи положај српског народа, а према записничком саслушању, осуђен је на кућни притвор у трајању од 17 месеци.¹⁵ Коначно, 16. марта 1946, телеграфски је известио Синод да је ослобођен и да је тога дана поново преузео дужности,¹⁶ чиме су се прилике у епархији, показаће се, само привремено нормализовале.

* * *

Иринеј је већ сутрадан, након пуштања из кућног притвора, 17. марта 1946. године, предводио литургију у Саборној цркви, пред око 1.000 људи и знатижељника који су након дуго времена дошли да га виде и чују. Он се после службе обратио окупљеним верницима, поменувши, поред осталог, и свој однос са чуварима: „Било ми је често пута мило када сам изашао из своје собе у трпезарију на ручак и слушао како стражари певају Војордање и Рождество. Било ми је мило када сам видео да међу тим младим људима има добрих душа“.¹⁷ Владика је у наредним данима и месецима предузео низ путовања по Бачкој и обишао Футог, Србобран и манастир Ковиљ. У свим местима је велики број верника учествовао у црквеним манифестацијама, а приликом свечаности у православној цркви у Футогу током маја 1946, мештани су га свечано дочекали са неколико фијакера и коњаника, док су у црквеној порти прострли народни ћилими.¹⁸

УДБ-а је све време након ослобађања Иринеја из кућног притвора пратила његово кретање и бележила јавне наступе и изјаве. У извештају тајне службе је примећено како га је 1946. у Новом Саду посетио његов стари познаник, изасланик кентерберијског надбискупа, бискуп херефордски Ричард Парсонс, који је у то време био у званичној посети

14 Поповић, *Успомене*, 228–230.

15 МВ, ЗД, 19.932/1.

16 Атанасије Јевтић, *Српска црква у Другом светском рату: из Архива Св. Архијерејског Синода Српске Православне Цркве*, (Београд: б. и., 1992).

17 МВ, ЗД, 19.911.

18 МВ, ЗД, 19.911.

Југославији. Забележено је да је бискуп предложио Иринеју да јавно иступе пред око 300 људи који су га дочекали, али да им органи власти то нису дозволили.¹⁹ У исто време, у Београду се одвијало медијски веома пропраћено суђење Дражи Михаиловићу, на којем је поменут и епископ бачки. У писаној изјави достављеној суду, бивши шеф мађарске обавештајне службе Иштван Ујсаси је о владици написао да је био њихов „поверљив човек“ који је „често чинио мађарским властима услуге у борби против Титових партизана“.²⁰

У околности неповерења власти према владици бачком и изразито непријатељског става према њему у делу јавности због његових активности за време окупације, он је позван у Оцаке на једну црквену манифестацију приликом које се десио инцидент, у каснијим извештајима и документима назван „Случај Оцаци“.

Случај Оцаци

Владика Иринеј је 18. августа 1946. године дошао у Оцаке на освећење капеле и том приликом су га разјарени мештани напали, нанели му теже повреде, а јереја Миленка Цвејанова уболи ножем. Трагични случај одмах је изазвао велику пажњу, а УДБ-а је у наредних неколико дана спровела истрагу, испитала сведоке и покушала да утврди све околности напада. Очевици су већ тада дали различите верзије и тумачења догађаја, али је на основу њихових изјава могуће до детаља реконструисати напад на Иринеја и његову пратњу. Владика је око 18:00 часова са групом свештеника дошао возом из Новог Сада у Оцаке, где су их на железничкој станици дочекали мештани са фијакерима и упутили се према згради некадашње кафане, у којој је привремено била смештена православна црква. Један од сведока догађаја, радник из фабрике ужади и канапа, изјавио је да је половина фабричких радника из кудељаре кренула да дочека владика. Већ приликом проласка свештенства кроз оџачке улице атмосфера је била веома напета и чули су се узвици и пароле уперене против Иринеја – „Тај је нас издавао мађарским властима, то је кољач, бандит који је желео уништити српски народ“, „Доле издајници“, „Доле фашисти“.

Истовремено је на вашаришту, поред цркве, било више стотина људи који су се ту сваке недеље окупљали на игранци и народном весељу.

19 МВ, ЗД, 19.911; Гласник, 1. 7. 1946, бр. 7.

20 *Издајник и ратни злочинац Дража Михаиловић пред судом: стенографске белешке и документа са суђења Драгољубу Дражи Михаиловићу*, (Београд: Савез удружења новинара ФНРЈ, 1946), 463–466.

Када су видели да је Иринеј дошао и да је у црквеном дворишту подигнута позорница са које је владика требало да се обрати верницима, сви су нагрнули у порту, где су отпочели да играју козарачко коло и узвикују пароле у част маршала Тита, радничке класе и Југославије. Веселење је трајало дуго, приближно два сата, а све време су међу окупљеним мештанима ширене измишљене приче и гласине како је владика за време окупације хтео да покатоличи Србе, или да је на стотине Новосађана настрадало по његовом налогу. То је веома узрујало и разјарило један део окупљених становника Оцака, што их је подстакло да прво захтевају да епископ изађе напоље, а затим да око 20:00 часова провале закључана врата свештениковог стана. Све време су се чули узвици и пароле – „Доле мађарски парламентарци“, „Доле сарадници окупатора“, „Доле реакција, доле црномантијаши, доле издајник који је цело време био у мађарском парламенту и заједно сарађивао са окупатором, те на тај начин хтео да покрсти православни народ и стави окупатору на расположење“, „Дајте владик у напоље, ухватите га за браду да га убијемо јер нас је све време окупације издавао и хтео да нас покатоличи“.

Описујући тренутак када је група људи ушла у стан и физички напала Иринеја, један од посматрача је пред УДБ-ом посведочио да се чула галама и јаукање, „тако да се уопште није знало ко кога туче и ко шта хоће“. Док су нападачи улазили у собу у којој се налазио владика, један од свештеника их је упитао: „Јесте ли полудели, шта је са вама?“, а други је додао: „Људи, молим вас, немојте тако да радите“. Владик у је прво почела тући једна мушка особа коју сведоци нису могли идентификовати, затим Ђура Варда и Јованка Бурсаћ која га је чупала за браду и ударила песницом, Пера Радаковић која га је ошамарила и такође чупала за браду, као и Катица Милић и Марија Марић које су га удариле неколико пута. Иринеј је оборен на отоман, али је тада неко угасио светло када је отпочело разбијање чаша и флаша у стану. У метежу и мраку владика је успео да се сакрије, припадници милиције су упали у објекат и растерали нападаче, а самог Иринеја извукли кроз прозор. Атмосферу линча, спремност најрадикалнијих протагониста на насиље и њихову мотивацију илуструје сведочење раднице Јованке Бурсаћ, једне од жена које су тукле владик у:

„Ја сам била узрујана јер сам се сетила жртава и проливања крви наших најбољих синова и једаред сам кроз масу јурнула унутра у одељење где су се налазили свештеници са владиком. Када сам прошла до другог одељења за асталом

сам видела где стоје два свештеника и ту сам викнула паролу `Живело братство и јединство између поштених Срба и Мађара`. У том моменту сам се окренула и видела сам у трећем одељењу где стоји за асталом владика Иринеј, поред њега је већ стајао један друг којег не познајем. Поред њега је још стајао друг Ђурица Варда који је исто фабрички радник. У том моменту је тај друг којег не познајем, почео тући владика и овај друг Ђурица Варда исто, те сам и ја пришла у друштво поменутих другова, који су први дошли до владике и ухватила га за браду и једаред са шаком ударила; овај друг којег не познајем он је узео владика и стрпао га подасе.”

Убрзо након што је група мештана упала у свештеников стан, у двориште цркве су ушли наоружани милицајци и припадници локалне власти на челу са секретаром месног народноослободилачког одбора (МНО) Светиславом Јовановићем, који је претходно затражио од органа реда да разјури народ и предузме мере како не би дошло до инцидента. На капији је сусрео председника земљорадничке задруге Велимира Цветановића и рекао му: „Вељо готово је, упадоше унутра, терај омладину нека иде кући“. Потом се обратио окупљеним људима („Немојте тако, то није поштено“), настојећи да их умири и наговори их да се разиђу. Представници власти су успели да истерају људе из црквене порте, али су истовремено почели да излазе нападачи из стана, јурећи око зграде уз узвике („Побегоше нам!“), а мислећи на владика и свештенике. Један део окупљеног народа је остао испред цркве и захтевао да се Иринеј пронађе и убије, док су појединци узвикивали претње: „Нећемо ићи кући док не видимо мртвог владика!“ Тада је чиновник из фабрике Александар Орландић успео да умири разјарене мештане речима: „Доста је било другови, ово је срамота јер ми нисмо противу вере и цркве и не требамо ово чинити, него да идемо сваки својој кући и лепо спавајте, јер сутра је радни дан и требате радити у поље“.

Маса се након Орландићевог говора само привремено разишла. На улици је дошло до још једног инцидента, када је група мештана сусрела двојицу свештеника и напала их уз повике: „Јуриш браћо, ево их црноматијаши, доле са њима“, „Пожури народе да се униште попови“. Свештенике је опет заштитио и спровео на сигурно секретар Јовановић, позивајући се на народну власт и претећи нападачима да ће бити позвани на одговорност. У насталом метежу, у једној од споредних ули-

ца, Миленко Цвејанов, свештеник из Сивца, убоден је ножем у руку од стране непознатог нападача. Рањеник је притрчао случајном пролазнику Драгославу Вељковићу који се ту нашао и рекао му: „Спасите ме, ја сам рањен“. Вељковић је одмах одвео свештеника у зграду суда где му је пружена лекарска помоћ и превијена рана. Тек након рањавања Цвејанова мештани су се коначно разишли и драматични напад на владику и његову пратњу је окончан.

Сведоци су у изјавама агента УДБ-е углавном изјављивали да не могу прецизно посведочити ко је први провалио у свештеников стан, с обзиром да је владала конфузија и да су светла била уташена, па се у мраку није могло разазнати ко је тукао владику, а ко разбијао инвентар. Секретар Јовановић је у изјави након инцидента напоменуо како народ није покушавао да упадне у цркву и да у њој прави неред, него су, како сведочи, „огорчено мрзели самог владику, а иначе никог другог јер је било доста таквих, који су приказивали његов рад за време окупације, што је јако нервирало масу народа и сви су били противу владике“. Насиље је било изазвано, јер су појединци говорили да је „владика за време окупације ишао на страни окупатора, а данас је дошао да се прикаже као поштени Србин пред намученим народом“. Створена је веома непријатељска и напета атмосфера, „народ је био загрејан и узрујан“, како је говорило више сведока догађаја. Међутим, с обзиром да је секретар МНО све време покушавао да заштити Иринеја и његову пратњу, стиче се утисак да представници локалних власти нису били директно умешани у организовање напада и да су главни протагонисти били појединци из партијске организације, претежно колонисти и радници из фабрике, и то на начин да је цела ситуација постепено ескалирала и прерасла у неконтролисану атмосферу линча, са умало трагичним последицама. Тај утисак потврђују каснији извештаји органа власти, као и документи настали у оквиру православне цркве.

Међу особама које су физички напаале владику било је њих неколико које су се приликом саслушања изјасниле као православни Срби (Пера Радаковић, Катица Милић) и Срби (Душанка Кузмановић, Јованка Бурсаћ), а неки од најрадикалнијих учесника у нападу били су колонисти из Босне и Хрватске: Јованка Бурсаћ је рођена у Санском Мосту, Катица Милић у Висућу код Удбине, Пера Радаковић у Брувну код Грачаца, Душанка Кузмановић у Подравској Слатини, а Ђура Варда у Зајеву код Титове Коренице. Гласине и приче које су ширене међу мештанима за време Иринејеве посете, да је владика хтео да покрсти Србе и да је лично одго-

воран за убиства Срба, додатно су узнемириле колонисте, подстакле њихове трауме из ратног времена и створиле атмосферу линча.

Свештеници су сутрадан разговарали са председником задруге Велмиром Цветановићом и рекли му: „Како је то неправилно учињено и ако је народ био противу Иринеја, требао је њега да јури а не све нас“. Један од њих нагласио је и то да му је „неки Србин“ претходне ноћи рекао: „Што не бациш ту заставу, јер ми имамо бољу од ње“. Сведока Стојанку Вукадиновић су, док је носила храну мужу у поље, пратила двојица мушкараца, затражили јој личне исправе и притом су, према њеном исказу, псовали партију и власт која „напада свештенство и владикау који нису ништа криви“ и питали да ли је секретар МНО учествовао у свему томе. Агенти УДБ-е су већ следећег дана на улицама испитивали мештане о догађају, а занимљиве верзије инцидента могле су се чути у локалној гостионици. Конобар је у разговору са припадницима тајне службе рекао да је сазнао како је владика у цркви држао проповед, али да га нико није хтео слушати, већ су се један магационер и један Муслиман „неправилно понашали, изражавали гадне речи и крстили се“. У гостионици се причало „да владикау нико није тукао од људи него саме жене“, међу њима и Душанка Кузмановић која је викнула: „Држите га другови пошто је он убио два моја брата“. На то су окупљени мештани јурнули у свештеников стан, где је Душанка Кузмановић владикау „ћапила за браду“. У тучи је учествовала и једна старија жена, којој конобар није знао име, и која је говорила: „Држите га, он је затворио мога сина, ја сам ишла да га молим, нашто ми је он казао да комунисте не примам“. Исти сведок је рекао да је међу појединцима у селу владало мишљење како „нису требали овог владикау да дирају“.²¹

* * *

Случај у Оцацима је додатно пореметио већ увелико нарушене односе између цркве и државе и током наредних месеци је постао једна од важних тема у црквеним и државним круговима. Из појединих докумената сазнајемо да су главни протагонисти трагичног напада били колонисти, уз поједине локалне чланове комунистичке партије као иницијаторе. Црквени одбор православне цркве у Оцацима је, два дана након инцидента, упутио телеграм председнику Титу у којем је писало да је „група фабричких радника предвођена колонистима“ напала епископа и избо-

21 МВ, ЗД, 19.926.

ла Миленка Цвејанова, а да је „власт“, односно милиција, „тек после свега тога интервенисала“. У телеграму се одбор позивао на уставна права и закључио да се напад „косу са јасним словом устава Ф.Н.Р.Ј.“²²

УДБ-а је спровела темељну истрагу, испитани су сведоци, а у извештају је констатовано да су колонисти имали водећу улогу у нападу. Из извештаја од 21. августа 1946. године сазнајемо како су агенти тајне службе закључили да се мештани Оџака још увек међусобно слабо познају, јер је међу становништвом много досељеника, што је отежавало истрагу. У селу је данима коментарисан напад, а УДБ-а је као главног иницијатора напада означила извесног Тимотија Цојића, члана партије, који је већ следећег дана после напада на владику повређен у тучи и завршио у сомборској болници. Он је први провалио у кућу оџачког свештеника и почео да туче владику, а поред њега, истакнуту улогу у инциденту имали су још неки припадници партијских организација: чланица партије Јованка Бурсаћ, члан СКОЈ-а Ђура Варда и чланица УСАОВ-а Марија Марић. У извештају је такође закључено да се „по свему види да су чланови КПЈ били иницијатори у демонстрацијама, наравно довели су и догле, да су напали и на сам стан“. Одмах по инциденту, секретар Окружног комитета и посланик за тај срез одржао је конференцију на којој се „могла запознати извесна одвојеност, односно био је један део велико Срба, који су нарочито аплаудирали када је била реч о томе да се казне они, који су нападали попове, те иза конференције се приметило код њих извесно расположење“.²³

На саветовању Централног комитета КПС, напад на владику Иринеја је окарактерисан као грешка,²⁴ а у септембру 1946. године је Покрајински комитет у извештају о раду, посветио пажњу и оџачком случају, ограђујући се од инцидента и као кривца означавајући искључиво локални срески комитет и појединце из партијске организације у Оџацима. Поводом целог случаја, у извештају пише:

„У оџачкој организацији Срески комитет није правилно спровео наше директиве па су неки скојевци и партијци уз учешће 5–600, углавном, колониста добро измлатили владику Иринеја Ђирића и неколицину попова из његове пратње. Истрага коју смо водили свестрано показала је да је ОК-а дао правилна упутства Среском комитету, али је

22 МВ, ЗД, 19.926.

23 Исто.

24 Radić, *Verom protiv vere*, 294.

Срески комитет у одлучном моменту /на терену/ испустио руководство из руку те је тако дошло до туче. После овог случаја Иринеј не иде нигде а на црквеној слави 27. августа у Тителу учествовало је врло мало људи, док је велика маса света тог истог дана била на разним фискултурним приредбама. Тако исто и у Ковиљу где је присуствовао Иринеј дошло је до мањих инцидената, где су неки омладинци наоружани пушкама претили свештеницима.²⁵

Након што су га у Оџацима напали и претукли колонисти и припадници партије, како је гласила званична верзија догађаја, Иринеј је привремено обуставио путовања, осим одлазака у Београд на заседање Синода и Сабора СПЦ. Неколико дана после инцидента, у Новом Саду га је посетио један старији свештеник из Београда како би се упознао са случајем. Када је видео омладину у колони која је ишла на омладинску радну акцију, он је пред неколико људи у владичанском двору рекао: „Сада им треба само неколико америчких авиона па да их нема“, како је забележено у једном извештају УДБ-е.²⁶ Иринеј није давао изјаве у јавности поводом напада, а на заседању Синода 1946. рекао је како „не жели да се из тога прави питање“. Синод је ипак закључио да „овај случај није једини али је најтежи, јер је по свему спремљен“, због чега је одлучено да се догађај прикаже у детаљнијој форми у општем протесту, као пример нарушавања уставом гарантованих слобода.²⁷

Црква је у наредним годинама више пута, преко различитих писама, упућиваних највишим државним властима, стављала на дневни ред питање напада у Оџацима. У меморандуму Синода из септембра 1946. године, који је послат Председништву савезне владе, пише како су „Његовом Преосвештенству нанесене повреде на лицу и телу а јереј Миленко Цвејанов убодењен је ножем. Све ово десило се у присуству месне милиције која није ништа предузела да спречи овако тежак изгред“. ²⁸ У цркви је постојало мишљење да је до напада дошло како би се спречили Иринејева верска активност и интензивни обиласци Епархије после ослобађања из кућног притвора.²⁹ Коначно, чини се да је држава са своје стране ставила тачку на ово питање 1949. године, када је патријарх Гаврило упутио

25 Архив Војводине (АВ), фонд 334, Покрајински савез комуниста Војводине, ј. 143.

26 МВ, ЗД, 19.926.

27 *Гласник*, 1. 1. 1947, бр. 1.

28 Ђурић, *Летопис*, књ. 1, 74.

29 Јевтић, *Српска црква*.

један меморандум Титу, наводећи различите примере физичких напада на свештенике и епископе. Документ је прослеђен државној Комисији за верска питања, која је у осврту на поједине проблеме, о догађају у Оцацима закључила:

„Дешава се у понеком мјесту да се је архијереј или свештеник у току окупације лоше или непријатељски држао и преко окупатора и његових помагача озбиљно се је замјерио мјештанима, денунцирао их, мобилисао итд., или пак тако се огрешио о народне интересе да код народних маса постоји и данас револт и негодовање против таквих личности. У таковим мјестима се деси заиста да тај народни револт дође до изражаја према појединим свештеницима, па чак и архијерејима (случај према епископу бачком Иринеју Ђирићу, који је у току окупације, када су Хортијеве банде убијале и пљачкале наше родољубе у Војводини, пристао да у тим данима буде члан мађарског парламента).”³⁰

Последње године

Напад на Иринеја, посебно у прво време, оставио је значајне последице на њега лично, као и на функционисање Српске православне цркве у Бачкој. Владика се повукао у владичански двор, чему је осим бруталног пребијања, допринела чињеница да су узнемирење и страх постојали међу свештенством Епархије. На позив из Куле, где је припремана једна црквена прослава, Иринеј се није одазвао са образложењем „да нигде више неће ићи”,³¹ а напету атмосферу која је завладала у црквеним круговима илуструје писмо ђакона и писара црквеног суда Уроша Јованкина, упућено владици током јула 1947. године. Забринут због догађаја у Оцацима и тешке ситуације на терену, ђакон је поводом планираног одласка владике на црквену славу у Ковиљ писао следеће:

„Прошле године, када се десио онај немили случај у Оцацима, када је Ваше Високопреосвештенство требало да плати животом, и када је само Божјом помоћу и чудним случајем избегло бесу разјарене руље ... после свега претрпљеног страха и ужаса, када смо се поново, кријући

30 Ђурић, *Летопис*, књ. 3, 1061.

31 МВ, ЗД, 19.931.

се, окупили у парохијском дому, прота Алексић је говорио: - Па зар се у целом двору није нико нашао да саветује Високопреосвећеном да не дође овамо? Зашто мене, као Намесника, није питао, ја бих га одвратио, него слушао оног брзоплетог Руса.³² И ето шта се десило! Зар нам је то требало? Та православље не би пропало и неће пропасти ако се Архипастир не појави у овом или оном месту ... Храмови су пуни и сад после ослобођења још су пунији. Излагати се намерно опасностима, данас, није потребно ни корисно.

Високопреосвећени је дао свој пристанак за одлазак у Ковиљ. Нико се није нашао да укаже Високопреосвећеном на то, да се прилике, бар уколико се тиче односа властодржаца, односно омладинских и фронтовских организација према Цркви и свештенству, ниуколико нису променуле и да су исто тако рђаве, ако не и горе но прошле године ... Услед чега сви ћуте? Ја мислим услед тога, што већина њих лично жели да оде у Ковиљ и проведе у њему два, три дана; у дивној природи, на добром косту. Што већина зна, да они лично, не претстављају никакву мету и никакви циљ за разјарену руљу, која тражи Пастира ... Њима се иде, а што ће Ваше Високопреосвештенство можда бити изложено непријатностима и малтретирањима неодговорних елемената, на то они не смеју да мисле и теше се необудљивим претпоставкама: Па не сму они у Ковиљу! Та неће бити ништа! Нема ништа што они не смеју и нема ништа што они не могу! Ја сам то осетио у Оџацима. Они све могу и све смеју, јер им је за леђима власт. Нама је за леђима плашљиви богомољачки свет, који ће се, ма колико он иначе многобројан био, на први удар батином или секиром, или на први убуд ножем, са криком разбећи пред избеумљеним, пијаним нападачима, ма они и били многобројни ... Нека Господ отвори духовне очи Вашег Високопреосвештенства, те нека се уздржи од одласка у Ковиљ. Може да се деси да на миру прође све. Али то је само једно слабо може, а једно велико и јако, једно страшно упорно и претеће `али`, не би требало да се превиди. Али ако се Оџаци понове? То би

32 Мисли се на Владимира Родзјанка, пароха руске парохије при Николајевској цркви у Новом Саду.

за власт био један минус, као што је и минус оџачки случај. Народ ће због тога бити огорчен. Али народ је и овако огорчен. Степен горчине био би скоро непромењен, а жртва би била скоро улудо дана ... Црква стоји на чврстом темељу. Свештенство је на свом месту. Народ је уз Цркву ... Изаћи у масу и погинути, то је пожртвовање. Али тада паства остаје препуштена сама себи. Нове Архијереје ће дочекивати са каменицама, гонити их од епископских катедри, у жељи да обезглављену Епархију лакше сломе: неким свештеницима ће дати плате, другима неће. О далеко би се отишло када би се хтело набројати све оно што потсвесно осећа сваки од нас свештеника, а што није у стању да призна ни пред самим собом.

За неодлазак има толико много разлога [...] и нико неће осудити Ваше Високопреосвештенство због недоласка. Слава ће бити ипак одржана. Свештеника ће бити доста. Све ће на миру проћи. Јер маса не иште друге главе већ главу Пастира! Напротив, и многи и многи, у случају да се деси непријатност, поред сажалења које ће бити велико, изражаваће чуђење, па ће и осуђивати тај одлазак. Није требао ићи после Оџака! Зашто Високопреосвећени није остао с миром? Данас нису времена за то³³.

Иако у прво време није излазио из владичанског двора и одлазио је само на заседања Сабора СПЦ у Београд, Иринеј се убрзо након напада у Оџацима вратио својим свакодневним пословима и обавезама. Атмосфера страха међу свештенством, коју илуструје и Јованкиново писмо, утицала је на сужавање његових активности, па ће тек касније почети редовно да обилази Епархију и да се појављује приликом различитих црквених манифестација и празника. Међусобно непријатељство између владике и нових власти је само продубљено након инцидента, али су у наредним годинама готово у потпуности окончани јавни напади на Иринеја. У партијским проценама ситуације међу верским заједницама владичански двор је и даље био окарактерисан као „непријатељски“, а од шест православних свештеника на челу парохија у Новом Саду, тројица су означени као нескривени противници власти који у том смислу врше

---

33 МВ, ЗД, 19.927.

утицај на родитеље,³⁴ односно, посредно на децу. Партија је сматрала да „Ђирић и група око њега одржавају непријатељски али вешто закамouflиран рад“ и због тога је ономогућавала веће светковине у организацији СПЦ.³⁵ Све време је вођена борба за преузимање идеолошког утицаја над становништвом и пажљиво је праћена и контролисана делатност свештеника усмерена на окупљање верника око цркве или ширење активности преко црквених одбора. Истовремено, партија је била незадовољна степеном контроле над новосадским свештенством, јер је од 13 свештеника, чак њих 11 „реакционарно настројено и стоје под утицајем владике Иринеја“, како је писало у једном извештају о ситуацији у Новом Саду 1947. године. За самог владика је констатовано да „у последње време, само по кад-кад да неку реакционарну изјаву, али иначе са својим најужим кругом људи он и даље изражава своје негативне ставове“.³⁶

Власт није успевала да разбије монолитност свештенства окупљеног око владике, али је временом имала све веће успехе у потискивању утицаја цркве у јавном простору. У партијским извештајима из 1948. је закључено да је од 12 православних свештеника, њих половина и даље оријентисана непријатељски, али да то не исказују јавно и да су политички пасивни. Њихова активност и утицај цркве су опадали у односу на претходну годину, ниједна литија није била одржана изван цркве, већ свега неколико у црквеној порти, а приликом великих празника у храмове није долазило већи број људи. Надаље, примећено је да се свештенство налази „под апсолутним утицајем владике Иринеја Ђирића и његове најближе околине“, као и да се „Ђирић за време окупације уклања својом отвореном сарадњом са окупатором, те је изгубио сав ауторитет и углед код народа. Он је сам прилично стар и углавном у његово име ради његова околина“. У цркви није било отворених непријатељских иступа, осим што су појединци у разговорима са својим најближим пријатељима препричавали разне „непријатељске вести“ и нападали поједине државне мере. Посебно је апострофиран догађај у порти Николајевске цркве, поводом празника свети Козма и Дамјан, када је дељена брошура *Молитве на језеру* владике жичког Николаја Велимировића, „са садржином очито упореном против данашње власти“.³⁷

34 АВ, 334, Записници са седница ПК КПС за Војводину из 1946. године.

35 АВ, 334, Годишњи извештај ПК КПС за Војводину за 1947. годину.

36 АВ, 334, j. 6322.

37 АВ, 334, j. 6324.

Ипак, Иринеј је у односима са новим властима временом све више попуштао, настојећи да се прилагоди новонасталим околностима и да не изазива беспотребне сукобе и оптужбе за политичку употребу вере. Он и његови најближи сарадници су желели да избегну сваку могућност да се одређена црквена активност протумачи као политичко деловање, што се односило на везе и контакте са иностранством, као и на поједина питања и проблеме у унутрашњем функционисању Епархије.

У том контексту, политичке конотације је имао и случај појаве иконе светих јеванђелиста Марка и Матеја, израђене на стаклу, у прозору једне приватне куће у Пачиру 1949, исте године када је у медијима, као део процеса потискивања заосталих верских обичаја и злоупотребе вере, вођена кампања против масовног „приказивања“ лика Богородице у неким крајевима Србије. Према писању штампе, у промовисању „приказа“ су се истицали „ненародни“ свештеници и чланови некадашње Хришћанске заједнице на које су се надовезивали „реакционарни и штеточински елементи“.³⁸ Када је дошло до појаве иконе у прозору у Пачиру у Епархији бачкој, догађај је ускомешао прилике у селу и појавиле су се различите теорије о природи „приказе“. Припадници мањих хришћанских заједница из места, као што су назарени и адвентисти, иначе многобројни у месту, сматрали су да је икону нацртао ђаво како би „саблазнио и завео људе“, док је кћерка власника куће, чланица партије, рекла да не верује у бога и натприродне силе и да се икона раније налазила у прозору. Истовремено, њени родитељи су били веома потресени и све време су се са покајањем молили богу. Отпочело је окупљање великог броја верника и знатижељника из села и околине испред куће, припадника различитих верских заједница, па чак и атеиста, које је прерасло у право ходочашће. Страхујући од јачања „религиозног уверења“ локалне власти су наредиле да икона буде уклоњена, а власник куће је нову реликвију предао на чување сеоској православној цркви.

Суочени са ситуацијом коју је власт сумњичаво посматрала, представници Епархије бачке су настојали да избегну политизацију спорног случаја. У извештају поднетом Иринеју, његов изасланик га је обавестио да је разговарао са председником пачирског МНО, настојећи да рационално протумачи околности и карактер иконе. У разговору је негирао било какво политичко тумачење и апострофирао чисто верски став цркве да се настанак иконе тумачи по „Промислу Божјем“, односно, да се она поново показала под утицајем неких непознатих физичких и хемијских

---

38 Radić, *Verom protiv vere*, 293–295.

закона. Изасланик је доказивао да и са атеистичке тачке гледиште икона има уметничку вредност, као и велики верски значај за вернике у Пачиру, и да је због тога треба поставити у пачирском храму. Притом, он је закључио како треба „свему томе правилно тумачење“ и истаћи да „ту нема ничег реакционарног, никакве антинародне политике или антисоцијалистичке пропаганде. Мржњу, саботажу, реакционарну политичку борбу, буновне демонстрације и томе слично, чак и саму помисао на то, морамо најодлучније одбацити, као нехришћанске [...] Сарађивати са властима у свему што нам наша хришћанска свест налаже – морамо искрено као хришћани првих векова“.³⁹

Настојање владике и његових сарадника да воде Епархију на начин да не изазивају политичке сукобе са влашћу илуструје и посета методистичког бискупа из Женеве Југославији 1946. године, када је он Иринеју понудио материјалну помоћ за православну цркву. У извештају УДБ-е поводом овог догађаја писало је да је владика „изјавио нашем човеку“ како је хтео прихватити понуду, али да је одустао, јер се томе успротивио свештеник Јосиф Стојковић, који је рекао да би узимање помоћи „очигледно изгледало као наслањање на Америку“.⁴⁰ Иринеј је показао попустљив став и поводом оснивања Удружења свештеника. Ово удружење основала је држава како би окупила православне свештенике, али су епископи гледали са неповерењем на нову организацију сматрајући да њом управља УДБ-а и да ужива очигледну подршку власти.⁴¹ То је изазвало напетости у односима између државе и цркве, а када је владика Иринеја посетио агент УДБ-е да се информисе о његовом ставу, он је дао кратку изјаву да чека упутства и наређења из патријаршије. У Епархији бачкој су постојали притисци на свештенике који су одбијали да се учлане у Удружење, поједини су чак и затварани, али се на крају, уз благослов владике бачког, велики део парохијског свештенства прикључио новој организацији.⁴²

УДБ-а је очигледно пажљиво пратила и контролисала Иринејеву делатност и односе у владичанском двору. Преко сарадничких извештаја

39 МВ, ЗД, 19.929.

40 МВ, ЗД, 19.911

41 Radić, *Verom protiv vere*, 251–283.

42 Popović, *Letopis*, 151. Свештеници су у појединим случајевима хапшени због наводне сарадње са окупатором, као што је био случај са Димитријем Коларовом у Бечеју, који је ухапшен 1948. године. Тада су православни верници из овог места замолили владика да преко патријаршије издејствује да се оптужени свештеник брани са слободом. Коларов је ослобођен и дочекао је владика Иринеја приликом посете Бечеју две године касније.

обавештавала се о његовим ставовима и плановима, добијала је различите информације о свештеницима, као и мишљења о појединим догађајима и питањима присутним у свакодневном функционисању Бачке епархије и цркве у целини. Иринеј је у УДБ-и прво био регистрован под категоријом „Па“, затим је крајем 1946. пребачен у „категорију III народних непријатеља“, а контролисао га је и надзирао агент под кодним именом „Ненад“.⁴³

Из једног извештаја тајне службе сазнајемо да је владика у јануару 1947. на празник Богојављење, први пут од ослобођења, организовао да се носи литија и свети вода на Дунаву, али да је пред саму прославу власт то спречила. Иринеј је тим поводом рекао: „За време окупације нисмо ишли иако нам је било дозвољено, јер да православно свештенство певајући пролази поред зграде Армије, где леже затворени Срби, нема смисла. Међутим сада у слободи, можда ће нам дозволити проношење литије и свећење воде“, и притом се, како пише сарадник тајне службе, иронично изразио изговарајући реч „слобода“. С обзиром да је у годинама након напада у Оџацима Иринеј био повучен и ретко давао изјаве у јавности, УДБ-а је могла сазнати његово мишљење о важним црквеним питањима само у личним разговорима. Тајна служба је била обавештена и о Иринејевим приватним ставовима о комунизму и о његовој политичкој оријентацији, о чему је у једном од сарадничких извештаја констатовано да „још увек нагиње у својој политици Англо-американцима, а против Русије“, да сматра америчку технику и оружје супериорним и да су „национал-социјализам и комунизам две крајности, у ствари једно исто“.⁴⁴

У време смрти патријарха Гаврила 1950. године и избора Викентија Проданова за његовог наследника, један сарадник УДБ-е је у краткој ноти забележио да су му свештеници из најближег Иринејевог круга, Драгојлов и Ковачевић, рекли да је „ово привремено, наш народ неће и не воли комунизам“, циљајући на тадашњи режим у Југославији. Иринеј је о новом патријарху рекао: „Био ми је ђак, паметан је, приступачан, а симпатише женски свет. Влада га је поставила и биће штетан за интересе цркве. Гаврилова смрт је сумњива, доста је рано и изненадно“. Сарадник је закључио свој кратки извештај речима: „Из овога се види да они сматрају, да је смрт Гаврилова дошла због отрова и да је то било припремљено“.⁴⁵

* * *

43 МВ, ЗД, 19.932; 19.933/1.

44 МВ, ЗД, 19.911.

45 МВ, ЗД, 19.934/1.

У годинама након напада на владу у Оџацима, црква је избегавала да јавно говори и пише о улози Иринеја Ђирића за време окупације, али и о трагичном инциденту из 1946. године. Када је владика умро 1955, у некролозима објављеним у црквеним листовима *Гласник* и *Весник* није било речи ни о једној, ни о другој теми.⁴⁶ Међутим, још за време Иринејевог живота постојала је тенденција да се осуда у јавности, колико је било могуће, измени и да се истакну његове заслуге из времена окупације. Мештани насеља Алекса Шантић су поводом подизања храма у свом месту (1948) упутили допис *Гласнику* СПЦ, истичући да „највећу захвалност дугују драгом и милом владици, који је за време окупације спасавао њихове животе, испомагао њихову децу, основао новосадску болницу за лечење страдалника од гнева окупаторовог. А сада се побринуо и за њихов живот вечни“.⁴⁷

Стиче се утисак да је и унутар црквених кругова постојала потреба да се Иринејева улога за време рата додатно појасни и оправда. На заседању Сабора СПЦ 1947. године владика Иринеј је преправљао записник у погледу тумачења његовог чланства у Горњем дому мађарског сабора, а епископ будимски Георгије Зубковић је јавно иступио и рекао како се за време рата трудио да заједно са Иринејем ради поштено: „Никада нисмо били издајце и нисмо се никада ничега одрицали. Мој брат Иринеј се поштено држао и чувао свето православље и свету Цркву“.⁴⁸

Тешка болест, која је поступно потпуно онемогућила рад владике Иринеја, јавила се 1950. године.⁴⁹ Он је још извесно време обављао своје дужности, па је тако један од последњих обилазака Епархије забележен у Бечеју крајем 1950. године, поводом завршетка радова на поправци храма оштећеног за време рата.⁵⁰ Следеће године је био присутан приликом свечаног отварања филијале Набавно-продајне задруге православног свештенства ФНРЈ у Новом Саду, када му се прота Алимпије Поповић захвалио што је први од архијереја разумео циљ и потребу стварања Удружења свештеника и дозволио својим свештеницима да сами одлуче да ли желе да приступе новој организацији.⁵¹

46 *Гласник*, 1. 5. 1955, бр. 5; *Весник*, 15. 4. 1955, бр. 140.

47 *Гласник*, 1. 4. 1948, бр. 3–4.

48 Предраг Пузовић, „Рад Светог архијерејског Сабора 1947. године“, *Богословље* 1/2011, 158, 164.

49 Сава Вуковић, „Др Иринеј Ђирић, епископ новосадско-бачки“, *Богословље* 1–2/1964, 13.

50 *Гласник*, 1. 1. 1951, бр. 1.

51 *Весник*, 28. 4. 1951, бр. 49.

Последњих година Иринеј није долазио на саборе СПЦ, а здравствено стање му се временом погоршавало, па је 1952, након молбе којом је тражио једногодишње боловање ради лечења, донета одлука да епархијом као администратор управља патријарх Викентије.⁵² У црквеним круговима је било познато да је владика веома болестан, „сасвим сенилан и непокретан“,⁵³ а о томе је била обавештена и УДБ-а. Њен сарадник је обавестио тајну службу у једном недатираном допису како је владика „већ ороноу старац и слабо памћење има тако да у разговору са једним човеком кроз два сата на зна шта је говорио“.⁵⁴

Расправа о статусу владике и његовом евентуалном пензионисању је вођена и приликом следећих саборских заседања. У току 1953. године патријарх је добио обавештење да ће вероватно сâм Иринеј затражити пензионисање, али се непосредно пре Сабора владика предомислио, па му је боловање продужено до следеће године.⁵⁵ Исти предлог је поновљен на Сабору 1954, јер је установљено да „због доказане немоћи“ и „тешке болести“, он више неће бити способан за активну службу.⁵⁶ Поднет је и извештај лекарске комисије о његовом здравственом стању, која је установила да владика болује од неизлечиве болести и да не може вршити своју дужност. Ипак, приликом гласања је међу епископима преовладало мишљење да владика не треба одбацити и напустити у овим тешким моментима, имајући у виду и малу пензију, тако да се већина није сложила са предлогом и одобрено му је ново једногодишње боловање.⁵⁷

С обзиром да се Иринејево физичко и душевно стање све више погоршавало, Синод је још 1953. године разматрао могућност да владика буде смештен у манастир Ваведења Пресвете Богородице у Београду, где би му била указана потребна нега уколико родбина не би преузела бригу о њему. Патријарх Викентије је посетио Иринеја и известио Синод да је владика „толико изнемогао да није кадар више ни о својој личности водити рачуна“. Поводом тога је обавио разговор са Стеваном Ђирићем који је преузео на себе старање о свом оболелом брату, али под условом да Иринеј и даље остане у владичанском двору, с обзиром да званично

52 *Гласник*, 1. 5. 1952, бр. 5.

53 Архив Југославије (АЈ), фонд 144, Савезна комисија за верска питања, 10, 177.

54 МВ, ЗД, 19930/1.

55 АЈ, 144–8–144.

56 АЈ, 144–10–174; 144–10–175.

57 *Zasedanje Arhijerejskog Sabora Srpske Pravoslavne Crkve (31-V do 20-VI 1954. g.)*, (Београд: Државни секретаријат за унутрашње послове ФНРЈ: Управа државне безбедности, II оделjenje, 1954), 339.

није пензионисан. Здравствено стање владике било је тема и 1954, поводом посете Југославији истакнутог представника Англиканске цркве, гибралтарског бискупа Томаса. У разговорима с патријархом, он се интересовао за здравље епископа Иринеја, с намером да га посети у Новом Саду, а одговорено му је како је владика „ментално оболео и да ће тешко успети с њим да разговара, али ако жели може га посетити“. Бискуп Томас је отпутовао за Нови Сад, сусрео се са Иринејем, „али нису успели ништа да разговарају“.⁵⁸

Владика је умро следеће, 1955. године, о чему је Синод обавестио Комисију за верска питања, која је одговорила телеграмом саучешћа.⁵⁹ Чини се да је његова смрт, ипак, изазвала својеврсно олакшање међу представницима власти. О томе сведочи запис истакнутог комунистичког функционера и народног хероја Исе Јовановића, који је у својим успоменама констатовао да је Иринеј, заједно са сремским епископом Макаријем, спадао међу „реакционарне“ владике, док је долазак Никанора на место епископа бачког видео као напредак, јер је за разлику од свог претходника, према Јовановићевом сведочењу, нови владика био толерантан, склон сарадњи, избегавао је препирке и долазио је на консултације.⁶⁰ Иринеј је сахрањен у Саборној цркви у Новом Саду, у крипти испод олтара, уз присуство великог броја свештеника, верника и његовог ученика из Карловачке богословије, патријарха Викентија.⁶¹

Резиме

Владика Иринеј Ђурић није био идеолошки колаборант и фашиста, а његова сарадња с окупатором била је изнуђена веома тешким приликама у Бачкој и ратним злочинима над његовим верницима. Међутим, колаборација је добила политичке димензије, због чега се након ослобођења нашао под истрагом и у кућном притвору. Пропаганда у јавности и медијима, усмерена против владике, довела је и до инцидента у Оџацима (1946), када су он и његова пратња нападнути, владика је претучен, а један његов пратилац рањен ножем. Тај догађај је, поред осталог, утицао на касније односе између цркве и државе, не само у Бачкој, него и на нивоу целе државе, и дуго је оптерећивао међусобне односе. Историјски

58 *Isto*, 65–67, 93–94.

59 Ђурић, *Летопис*, књ. 1, 219.

60 Isa Jovanović, *U službi revolucije*, (Novi Sad: Institut za istoriju, 1987), 240.

61 *Гласник*, 1. 5. 1955, бр. 5.

извори откривају да је истовремено црква имала развијени унутрашњи живот и свој простор слободе у социјалистичкој Југославији, иако несумњиво знатно сужен, у односу на стање у Краљевини, посебно када је реч о јавном простору и утицају на просветни систем. Епархија бачка је, као и СПЦ у целини, функционисала, оштећени објекти су поправљани, а верници су ишли у храмове, о чему су писали свештеници у својим извештајима. Истовремено, постојали су разни облици притисака на вернике и свештенство, поједини свештеници неоправдано су затварани, а тајна служба је пажљиво пратила сва дешавања унутар Епархије. Владика је под таквим условима у правом смислу водио политику, често се чак и након инцидента у Оџацима супротстављао режиму, али и попустио када је то сматрао неопходним. Истовремено, нема сумње да су, посебно у првим годинама, и Иринеј и Епархија били суочени с непријатељством нових комунистичких власти, низом тешкоћа, неоправданим хапшењима и прогонима, па и нецивизацијским поступцима као што је био напад у Оџацима. Иако је временом постепено побољшаван положај цркве у целини, стиче се утисак да никада није дошло до потпуног помирења и сарадње између владике и државних власти, а тек након његове смрти отпочела је нова фаза у односима између Српске православне цркве и државе у Бачкој.

Source and Literature

- Arhiv Jugoslavije. Fond 144, Savezna komisija za verska pitanja
- Arhiv Vojvodine. Fond 334, Pokrajinski savez komunista Vojvodine
- Muzej Vojvodine. Zbirka dokumenata
- Cvijović, Josif. *Memoari*. Cetinje: Svetigora, 2006. (Cyrillic)
- *Izdajnik i ratni zločinac Draža Mihailović pred sudom: stenografske beleške i dokumenta sa suđenja Dragoljubu Draži Mihailoviću*. Beograd: Savez udruženja FNJR, 1946. (Cyrillic)
- Jovanović, Isa. *U službi revolucije*. Novi Sad: Institut za istoriju, 1987.
- Popović, Alimpije. *Uspomene*. Novi Sad: Prometej, 2017. (Cyrillic)
- Popović, Dušan. *Letopis o Vlaovićima*, knj. III. Novi Sad: Agencija Mir; Prometej, 2016.
- *Stenografski zapisnici sa suđenja glavnoodgovornima za raciju u južnoj Bačkoj 1942. godine*, prir. Aleksandar Kasaš. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2008.

- *Zasedanje Arhijerejskog Sabora Srpske Pravoslavne Crkve (31–V do 20–VI 1954. g.)*. Beograd: Državni sekretarijat za unutrašnje poslove FNRJ: Uprava državne bezbednosti, II odeljenje, 1954.

- Alexander, Stella. *Church and State in Yugoslavia since 1945*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
- Đurić, Veljko. *Letopis Srpske pravoslavne crkve: 1946–1958*, knj. 1. Beograd-Knin: Srpsko kulturno društvo Zora, 2000. (Cyrillic)
- Jevtić, Atanasije. *Srpska crkva u Drugom svetskom ratu*. Beograd: b. i., 1992. (Cyrillic)
- Marković, Ignjatije. „Životopis episkopa novosadsko-bačkog dr Irineja Čirića ispovednika pravoslavlja“. *Sabornost* 4/2010. (Cyrillic)
- Petrović, Nebojša. „Progon SPC u Vojvodini posle Drugog svetskog rata“. *Spomenica Istorijskog arhiva Srem* 16/2017. (Cyrillic)
- Puzović, Predrag. „Rad Svetog arhijerejskog Sabora 1947. godine“. *Bogoslovlje* 1/2011. (Cyrillic)
- Radić, Radmila. *Verom protiv vere*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1995.
- Radić, Radmila. „Episkop bački Irinej (Čirić) – delatnost na ekumenskom planu 1919–1941. godine“. *Eparhija bačka kroz vekove: zbornik radova*, ur. Brane Milovac, Predrag Vajagić. Bačka Palanka: Srpska pravoslavna crkvena opština: Društvo nastavnika istorije, 2018. (Cyrillic)
- Vuković, Sava. „Dr Irinej Čirić, episkop novosadsko-bački“. *Bogoslovlje* 1–2/1964, (Cyrillic)

- *Glasnik* (Cyrillic)
- *Slobodna Vojvodina* (Cyrillic)
- *Vesnik* (Cyrillic)

SUMMARY

Aleksandar Horvat

BISHOP IRINEJ OF BAČKA: RELATIONS BETWEEN THE SERBIAN
ORTHODOX CHURCH AND THE STATE, 1944–1955

Abstract: The aim of this paper is to examine the relationship between the Serbian Orthodox Church and the Yugoslav state in Vojvodina and Bačka in the context of the new communist regime's treatment of the bishop of Bačka, Irinej Ćirić, from the time of the bishop's liberation (1944) until his death (1955). Irinej was imprisoned under house arrest for 17 months shortly after the partisans captured Novi Sad due to his connections to the Hungarian occupation regime. Upon his release, he was attacked and beaten by a group of locals in Odžaci in 1946. This event, known as the "Odžaci Affair", was one of the contentious issues that burdened relations between the church and the state for a long time. The research also looks at how the Diocese of Bačka operated from 1944 to 1955, the attitudes of the clergy—who were closely monitored by the secret service and under pressure from the new authorities—and Irinej and his associates' positions on certain political and ecclesiastical issues. It also examines at how these issues were resolved through mutual adaptation and a shift in the state's attitude toward the church.

Keywords: Serbian Orthodox Church, Yugoslavia, Irinej Ćirić, Vojvodina, Bačka

Irinej Ćirić, the bishop, was neither a fascist nor an accomplice of ideology. The difficult circumstances in Bačka and the war crimes committed against his supporters led to his collaboration with the occupier. After being freed, he was probed and put under house arrest since the relationship had taken on political dimensions. A campaign of disinformation by the media and general public against the bishop led to the events in Odžaci (1946) where the bishop and his colleagues were knifed, beaten, and attacked. The event had a long-lasting impact on the relationship between the church and the state, both in Bačka and throughout the country. Historical sources show that the church had a developed inner life and its own space of freedom in socialist Yugoslavia, albeit significantly narrower than in the Kingdom, particularly in terms of public space and influence on the educational system. The Diocese of Bačka, like the

SPC as a whole, was functioning, with damaged buildings being restored and believers attending churches, as reported by the priests. At the same time, the people and clergy were subjected to different forms of pressure, some priests were unjustly imprisoned, and the secret service kept a close eye on everything that happened in the Diocese. Under such conditions, bishop Irinej practiced actual politics, frequently opposing the dictatorship even after the Odžaci incident, while also giving in when needed. At the same time, there is little doubt that, particularly in the early years, both Irinej and the Eparchy faced hostility from the new communist authorities, along with a slew of obstacles, unjustified arrests and persecutions, and uncivilized behaviors such as the attack on Odžaci. Although the church's position improved throughout time, there was never complete reconciliation and collaboration between the bishop and state officials. After his death, relations between the Serbian Orthodox Church and the state in Bačka began to change.